IL-KELMA "ĦAL"

Fit-tielet Ktieb tal-MALTI is-Sur G. V. qalilna li l-kelma *ħal* ta' *Ħal Far, Ħal Tarxien* ġejja mill-għarbija *mħal.* Sata' kellu raġun kieku qalibhom. Fir-raba' Ktieb, is-sur T. Z. miera lil G. V. u qal li sewwa l-kelma *raħal,* kemm *ħal* ġejjin mill-għarbi *Aħl,* ġemgħa. Kieku s-Sur T.Z. qassat ftit il-Mufassal tal-Malti ma kienx jitgħallat kif ġralu.

Ħal la hi ġejja minn *mħal* u la minn *raħal* u l-anqas minn *Aħl.* Ingħarbluhom.

Ħal (* ĦWL) kelma minn għerq ħafi, bħal *mar, qam, ġieb, *sad* (sajda) *nar, sab* (isib); **sab* (isub, sawwab), **ram* (irum, rawwam). L-ewwel *Benja* ta' dawn l-ifħla toħroġ; *mawwar, najjar, rawwam* u minn * *ħal, ħawwel.*

Issa meta l-ewwel sura, *ħal,* hi *verbo neutro* fil-Benja *ħawwel* tatik *verbo attivo*; meta fis-sura *ħal* tkun *verbo attivo,* fis-sura *ħawwel* tatik il-*verbo fattitivo.* Ara *dar* (andar intorno), *dawwar* (circondare) *ħadem* (lavorare), *ħaddem* (far lavorare). *Ħawwel* = piantare; mela *ħal* = "crescere naturalmente," u, maż-żmien, "piantare, coltivare". Mela l-isem *ħal* ifisser: masġar (macchia). Cf. il-latin *colonia,* minn *colere,* u l-ingliż *plantation* fis-sens ta' *colony.*

Uħud mill-*coloniae, plantations* ta' Malta ma jġibux l-isem ta' min għammarhom jew rawwamhom, u l-anqas laqam, iżda isem siġarhom: Ħal Għargħur (ginepreto), Ħaż-Żebbuġ (oliveto), Ħal Luqa (pioppeto), Ħaż-Żnuber (pineta).

Immorru issa għall-"etymon" li tâna G.V. Għerq ħâfi jati ismijiet *mimmija* bħal dawn: *msiba* (tesoro), *mġiba, mnara, mhiba* (regalo). *Msida,* minn *sab, ġieb, nar, hieb, sad,* *mrâma (mràmma) minn **ram, rawwam,* għarbi *mruħa,* malti *mrewħa,* minn *raħ rewwaħ.* Mela *mħal* minn *ħal.*

Ingħaddu għall-"etymon" ta' T. Z. *Raħal* u *Aħl* ma għandhomx x'jaqsmu ma' *ħal.* Fil-lhudi *raħêl* = nagħġa; *Rachele* = la mansueta. *Raħal* (sheep-farm), *raħli, raħħal, merħla, râħil* (peregrinus, *per agros)* minn l-istess għerq. "*Rħielha* għal Tunes" x'għandha x'taqsam ma *râħil*! *Râħil, raħal* ecc. minn għerq kawwi, R. Ħ. L.; *rħielha* = *reħa* + *lha,* minn għerq sieraħ; *reħa, jerħi,* R.Ħ.J. (Cf. reħja).

Aħl minn għerq nieqes, bħal *ikel (hamża; k. l.), iben (hamża, b. n.), isem (hamża, s. m.),* lhudi *amen (alef. m. n.),*

awl (alef. waw l.), għarbi *ażan (hamża ż. n.)*. Il-littra d-dgħajfa tissaħħaħ u tinbidel f'*w* jew *j* fid-derivati. Ara *wikkiel, wemmen, welled, wiżen* minn *ikel, amen, eled, ezen*. L-ittra dgħajfa tista' tgħib fi lsien, u tidher f'ieħor, u fl-istess lsien tista' tgħib f'kelma u tidher f'oħra, Ara: għarbi, *aħada*, lhudi, *aħad*, malti *wieħed;* malti *iex* (cosa *f-iex*, għal-*iex*) toħroġ omani *wajx;* lhudi *aħor*, għarbi *aħara* jati malti, trabelsi, meħri, *waħħar;* malti *iemes*, meħri *jems*. Mill-għerq *aħl* toħroġ *weħel, waħħal* (to stop, to pitch the tents, to settle).

Malta żgħira: il-maltin ma kellhiex fejn timraħ bħall-fellaħin ta' l Għarabija jew tal Masar = fejn tħawwlet il-għamuda, xenxlet. Il-maltin waqqfu u għammru fuq *għajn* jew *bir* jew *bur* jew *ħal*. Il-kelma *aħl* ma setgħetx tidħol Malta; daħlu l-friegħi.

Is-Sur T.Z. qallek: "*raħal* ġejja minn *aħl* u *ħal* imqassra minn *raħal*!" Naħseb li T. Z. tgħallat bħalma tgħallat Agius Sultana. Dana bxejn kien igħidilna li *mnara* ġejja minn *omm in-nar* u *Msida* minn *Omm Sidna* għax kien hemm maqdes tal-Madonna.

Mela *Ħal* (Ħ.W.L.), *Raħal* (R.Ħ.L.) u *Aħl* (hamża, Ħ.L.), ma għandhomx x'jaqsmu ma xulxin. "*Sound* etymology has "nothing to do with *sound*. Similarity leads to error." (Max Müller.)

G. Micallef.

⁂ ⁂ ⁂

Fuq li kont ktibt fil-"Malti" ta' Settembru li għadda dwar il-kelma "ħâl" ta' ismijiet ta' rħula bħal *Ħal Balzan, Ħal Luqa, Ħal Tarxien*, l-avukat Dr. G. Micallef M.L.A. kitibli rasi u rasu li dik il-kelma ma jgħoddhiex bħala mqassra mill-kelma għarbija "mħal", imma qal li hi l-kelma għarbija "ħal" li tfisser bit-taljan *colonia* (għal min ma jafx "*ħafna familji ta' l-istess razza msefrin f'pajjiż wieħed*"), mill-verb *ħal, jħul*, illum fil-Malti mitluf, imma li ħalla warajh in-nisel tiegħu fil-verb *ħawwel jħawwel* li fit-taljan jiġi jfisser, għal dak li hu siġar u xtiel, *trapiantare* u, għal dak li nies, *colonizzare*; żewġ verbi li fihom ħiel wieħed; dak tal-ġarr għal saħħa minn post għal ieħor. T. Z. inbagħad kiteb fil-"Malti" li *ħâl* ġejja minn *àħal* (familja).

Kull wieħed minna t-tlieta jmieri lil sieħbu, imma jekk noqogħdu niflu dawn it-tliet fehmiet bir-reqqa nsibu li, għal dak li hu għerq tal-kelma, it-tlieta għedna ħaġa waħda. *Mħâl, ħâl, àħal* għandhom b'għerq tagħhom *ħ-w-l* li jidhru fil-verb *ħawwel* li ħiereġ minn *ħawel* imqassar fis-sura ta' *ħâl*. Għal dak iżda

li hu għażla tas-sura, lil l-avukat Micallef għandi ngħidlu li n-nom tal-verb *ħâl jħûl* aktar imissu jkun *ħawl* jew *ħawla* milli *ħâl*. Kif jagħmel in-nom ta' *mar*, *tar*, *far*, *sam*, *sab*, *qal?* Mux *mawra*, *tajra*, *fawra*, *sawm*, *sawba*, *qawl?* Forsi jgħidli li *ħâl* imqassra minn *hawl*. Għandu provi li juru fejn *aw* jiqsaru u jsiru *a* u mux *u*?

T. Z. biex jsaħħaħ il-fehma tiegħu jista' jgħid li bħalma *ħadd* (*xi ħadd*, *kull ħadd* li jfissru "xi wieħed, kull wieħed") hi mqassra mill-kelma għarbija *àhad*, hekk ukoll *ħâl* tista' tkun imqassra minn *âħal*, il-waħda u l-oħra mqassrin bit-telfa ta' l-ewwel ittra li hi *a*. Ma ngħidx le; biss jekk inhu hekk, il-kelma mqassra ma hix *ħâl* imma *ħall* b'aċċent maħtuf u għalhekk bil-konsonanti ta' l-aħħar mtennija bħal fil-kelma *ħadd*. — *Ħall Balzan* u mux *Ħal Balzan*.

Fuq kollox inbagħad ngħid dan: Mita ngħidu *Ħal Balzan*, *Ħal Għaxaq*, *Ħal Muxi* nkunu rridu ngħidu *pajjiż Balzan*, *pajjiż Għaxaq*, *pajjiż Muxi*, jiġifieri *l-pajjiż ta' Balzan*, *ta' Għaxaq*, *ta' Muxi* u mux *familja* jew *kolonja Balzan*, *Għaxaq*, *Muxi*. Mit-tliet kelmiet il-kelma *mħâl* toqgħod flok *pajjiż*. Meta ngħidu *mort Ħal Balzan* inkunu ngħidu *mort fil-pajjiż*, *fir-raħal ta' Balzan* (*fl*) *imħal* (*ta'*) *Balzan*, u inkunu rridu nfissru li *l-imħal* hu ħwejjeġ Balzan, kif nuru wkoll, għal dak li hu f'Għawdex, bl-ismijiet *Ta' Kerċem*, *Ta' Sannat*, *Ta' Għammâr*, *Ta' Kuljat*, *Ta' Tbieġi*, imqassrin minn *l-imħal ta' Kerċem*, *l-imħal ta' Sannat*, *il-għolja ta' Għammâr*, *il-għolja ta' Tbieġi*, sewwa fil-malti kemm ukoll fil-għawdxi bil-ħiel ta' ħaġa, ħwejjeġ xi ħadd.

Kif jien qiegħed nikteb nara li mal-kelma *ħâl* f'xi ismijiet jidħol l-artiklu. Dik li nsemmgħu *Ħaż-Żebbuġ*, *Ħas-Saflieni*, *Ħas-Saptan*, *Ħar-Rasqun*, *Ħas-Sajjied* u mux *Ħal Żebbuġ* u hekk għall-bqija, turina ċar li nkunu irridu ngħidu *Ħal iż-Żebbuġ*, *Ħal is-Saflieni*, u hekk għall-bqija. Il-kunjomijiet ma jeħdux artiklu: għalhekk ngħidu *Ħal Dimekk* u mux *Ħad-Dimekk*. Imma ngħidu *Ħad-Dingli* li tfisser *ħal id-Dingli*. Għandna nifhmu li *Dingli* barra milli hi kunjom hi wkoll aġġettiv jew sostantiv? *Żabbar* nafu li hi wkoll kunjom, imma donnu li fl-isem *Ħaż-Żabbar* dil-kelma tidher bħala nom aggettivali. Mhux l-aġġettivi kollha bħal ismijiet ta' rħula jieħdu l-artiklu: ara *Ħal Safi* li ma nsemmgħuhx *Ħas-Safi*, bħal *Ħas-Saflieni*, *Ħas-Sajjied*, *Ħas-Saptan*.

G. V.

* * *

Fil-"Malti" ta' Diċembru li għadda T.Z. għarrafna l-fehmiet tiegħu fuq il-ġebbieda ta' *Hal*, fejn deherlu li dil-kelma hija nisel ta' għerq il-kelma *Ahl* fil-Għarbi.

Huwa kollu minnu illi fil-Malti intom għandkom il-għada li taqtgħu barra l-*alif--hamża* ta' bidu l-kelma—waqt li l-ilsna l-oħra ta' nisel wieħed żammewha b'għożża kbira.

Il-kelma *Akal*, li dlonk issibha f'ilsien Semîtku, fil-Malti issir il-verb moħfi *Kiel*. Il-verb Għarbi *Âħad* fil-Malti jsir *Hâ(d)*.

Ukoll huwa minnu illi minn daqqiet, għalkemm mhux sikwit, intom tbiddlu l-*h* dgħajfa tal-Għarbi f'*ħ* (qawwija) f'nofs il-għerq tal-kelma, bħalma nistgħu nsemmu l-kelma Għarbija *nahaq*(a) li fil-malti ssir *naħaq*. Imma dak li ma jaqbelx ma' dan li għidna (barra minn dik il-ħaġa l-oħra tal-ħoss tal-vokali mkarkra ta' *Hâl* li ma tinsabx fil-kelma *ahĕl* u li fuqha nitkellmu iżjed il-quddiem) huwa illi sa fejn nista' nara intom ma għandkomx fil-Malti l-inqas xbieha ta' għerq il-kelma *a—h—l* taħt dik is-sura, u jekk biss għandkom, tinsab taħt għamla oħra għal kollox. Kifinhu magħruf, il-għerq tal-kelma *a—h—l*, fil Għarbi Klassiku, tieħu tliet suriet mhux ta' għamla waħda. L-ewwel sura hija dik ta' *a—h—l* li taqbel ma' oħrajn fil-Lhudi fejn il-verb ifisser "*waqqaf għamuda* (tinda)" *tinda*, *agħmâra*." Inbagħad hemm it-tieni sura għarbija li nsibuha ħielsa għal kollox mill-*h* dgħajfa. Il-verb Għarbi *âla* jâti n-nom *âl* li jfisser "*famlja*, *ġebbieda*, *qraba*." Imma ta' l-ebda waħda minn dawn iż-żewġ egħruq ma nsib nisel fil-Malti. Hemm, b'dana kollu, sura oħra li hija t-tielet u li hi *Għâla* Għarbija—"*żamm*, *rabba familja*"—bis-sura mnissla *Għajla* (Għarbija) "*familja*"—kelma li taqbel mal-kelma Maltija *Għiela* illi Caruana fil-Vokabolarju tiegħu jfissirha "*prole, famiglia*". Dina jew xi ħaġa hekk hija s-sura illi wieħed barrani bħali għandu jaħseb li l-kelma Maltija setgħet ħadet, li kieku kien minnu dak kollu li qal T.Z. fuq in-nisel u t-tifsir tal-kelma *Hal*.

Naħseb kemm naħseb, għalkemm kontra tiegħi għandi x-xhieda ta' tnejn, bħalma huma Falzun u Caruana, tiġini saħansitra l-ħila li bilkemm nemmen li *Hal* setgħet ġiet minn *Raħal*.

Jiena naqbel magħhom u ngħid bħalhom dawk li jaħsbu illi t-tifsir tal-kelma Maltija *Hal* u tal-Għarbija *raħl* huwa wieħed (kif fil-qawl "il-Għaref f'raħlu mhux mismugħ") imma jidhirli li hi ħaġa wisq tqila illi l-vokali tal-ħoss bl-aċċent fuqha għandha taqa' u li l-vokali ta' minngħajr aċċent jew li ma tinħassx issir vokali ta' l-aċċent. Jiena naf b'dana kollu illi l-plural tal-Għarbi *Raħl (maqjel, dar magħżula, raħal)* huwa iktarx dejjem il-plural

miksur *arħâl*, fejn wieħed jara li ma nistgħux immieru illi l-vokali mkarkra ta' l-aċċent ma daħletx ukoll flok l-oħra ta' minngħajr aċċent, imma b'dana kollu T.Z. irid iġibilna eżempji biex ifiehemna tajjeb illi l-*r* tal-bidu tal kelma f'*raħal* kellha iktarx tgħib minnħabba li tħawdet ma' l-artikolu. L-inqas ma nsib li hi ħaġa faċli wieħed jifhem li l-kelmiet *Raħħâl*, *raħli* setgħu jitbiddlu fil-kelma *ragħaj* u jixxiebhu magħha. Jiġri u tassew minnu illi l-ittri *H*, *Għ* kif ukoll *L* jistgħu minndaqqiet jitbiddlu f'xulxin, imma hawnekk għandna niftakru li dawn huma egħruq ta' kliem minn l-iktar qadim u bikri. Il-għerq li jidher fil-kelma Maltija *Rħela* tiltaqa' miegħu fis-sura ftit jew xejn mibdula tal-kelma Etjopika *Raħana* li tfisser "*issarraġ żiemel*"; waqt li l-kelma Għarbija *Raħl* (iktarx tismagħha bl-*ħ* ħarxa) li tfisser "*agnu, ovis* = *ħarufa*", barra mill-kelma Lhudija li tixbahha (li tidher fl-isem ta' Rakela) għandha wkoll sura oħra f'ilsien qadim ta' l-Assirja bl-ittri maqluba: *Lahr*(*u*).

Issa fuq kollox, jiena naħseb li hu wisq minnu li *Hal* kellha titnissel minn għerq li jinsab fil-kelma tagħkom *Hall*(*a*) li fil-Għarbi tfisser fost ħaġa oħra "wasal minn mixja (vjaġġ)" = *discendit ex itinere;* "qagħad waqaf f'post" = *quiesvit in loco*;—kelma li fost l-ismijiet imnisslin tagħha għandha wkoll kliem bħal dan: *Hilla*(*t*) = "qabîl"; *maħalla*(*t*) = "qgħâd, rabat, belt" = *mansio, vicus, urbis* u l-iktar in-nom *Maħall* = "post fejn wieħed joqgħod, rabat, belt" = *locus ubi quis quievit, vicus, urbis* (Freytag). F'din l-aħħar kelma ħi ħaġa minnha li l-aħħar taqsima tiegħu l-vokali tal-ħoss bl-aċċent u għalhekk nifhmuha bilġri illi t-taqsima ta' qabel kellha tmur barra, għalkemm ma nistax naħseb fxi kelma u kliem ieħor li jaqblu għal kollox mal-kelma *Hal*.

Issa biex nimxu bil-ħaqq ma T. Z. għandna wkoll inżidu u ngħidu li jekk il-kelma *Hal* hi tassew qiegħda flok dik il-kelma li ħaseb hu, jiġifieri flok *hal* (bl-*h* dgħajfa) nistgħu nbagħad ngħidulu li biex iġibha hekk u jeħles mix-xkiel tal-vokali mkarkra fil-kelma maltija *Hâl* (li ma taqbelx ma' dik ta' *ahĕl*) jieħu bħala tarf xi kelma minn dawk ta' Freytag taħt il-għerq tal-kelma *a—h—l*, ngħidu aħna l-kelma *ahîl* (nies foqra, tas-swieq,—*plebs*) jew *mahûl* (post mgħammar, — *locus habitatus*). Dana jeħilsu mix-xkiel u t-toqol ta' nisel il-kelma minn *(A)hel*, bil-vokali maħtufa, imma b'dana kollu jħallina dejjem inxielu 'l hawn u 'l hinn fuq il-bidla ta' l-ittra ħarxa *ħ* mal-*h* dgħajfa fil-kelma *ahel* Għarbija.

Londra, 27-1-1926. **C. Dessoulavy.**

(*Minn l-Ingliż*)

Għal darb'oħra l-ittra tas-Sur Nin Cremona u nagħilqu.